

Néhány lap 1848—49 emlékirat-irodalmából

A történelem és a történelmet formáló ember világszemlélete volt és lesz minden emlékirat szülője, útrabocsátója. A történetiség történelmi fontosságot jelent, annak a ténynek a felismerését, hogy emlékirat születéséhez jelentős eseménynek, eseménysorozatnak kell történnie egy országnak, az emberiség bizonyos csoportjának, esetleg az egész világ életében. Ez a fő oka annak, hogy az emlékiratok számának és elterjedtségének tömegessé válása óta nagy társadalmi, történelmi mozgások, forradalmak és szabadságküzdelmek, osztályharcok és háborúk emlékiratírói gazdagították leggyakrabban a történelmi forrásként is szolgáló irodalmi műfajt. Természetesen az is közismert, hogy fontos emlékiratot írhat olyan személyiség is, aki posztján, feladatai végrehajtása közben nem az említettekhez hasonló korszakokban jut jelentős információkhoz, a különböző társadalmi szférákat vagy az egész társadalmat irányító cselekvéshez, tehát a békés fejlődés vagy látszólag eseménytelen korszak szereplői is írhatnak kitűnő memoárokat.

Az emlékirat történetisége egységbe olvad pártosságával. Minden emlékirat ilyen, valamely osztály, réteg, politikai csoportosulás kifejezője, magyarázója, igazolója; a pártatlanságukat hangoztató emlékiratok végül is a pártosság lenyomatai. A történetiséget az emlékiratban az adott történelmi eseményben való részvétel ugyan lényegében meghatározza, mivel azonban a formába öntés, a leírás utólag szerzett tapasztalatok, értékelések — egy későbbi kor felfogásától, érdekeitől esetleg jelentős mértékben — befolyásoló hatása alatt történik, sajátosan determinált kapcsolat jön létre tett és emlék között. Célszerű ezért az emlékirat értékét hitelességén mérni. A hitelességet, az események lefolyásának, a szereplők bemutatásának hűségét elsősorban nem a másokhoz való igazodásból, hanem az emlékiratíró által látott-hallott dolgok egyéb forrásokkal szembesített előadásából mérhetjük le.

A történetiség elsődleges elvének szem előtt tartásával szólhatunk az emlékiratírókról. Kik írnak emlékiratot? Az emlékirat-irodalom „...a szellemi élet, a gondolati haladás szükségszerű igényeire, avagy éppenséggel egy búcsúzó nemzedék belső gyónáskényszerére” épül — vallja Balogh Edgár, hangsúlyozva, hogy „az emlékiratok »garmadájának«... mély értelme van, történelmileg és bölcséletileg is felmérhető és megokolható igazsága”. A memoárok nagy tudósa, Mikó Imre így summázta véleményét: „... az emlékirat műfaji jellege kérdéses, a változásokat követő korokra jellemző, az öreg emberek műfaja, az emlékiratírók sokszor nem a kor nagy emberei, és sokak igazmondásához is szó fér.” Gondolkodási kényszer, önigazolás, ismeretek közlésvágya, fellebbezés a kortársaktól a jövőendő igazságtevőkhöz, múlandóság elleni harc; az emlékiratírásnak úgyszólván annyi kiindulópontja, szándékmegfogalmazása van, ahány emlékiratot ismerünk. Csak egyetlen jelenség közös bennük: minden emlékiratíró valahol művében kifejti, hogy milyen szándékkal írta meg emlékiratát, s ez a szándék: az igazság mindennek feletti felmutatása. Az igazságkereséshez gyakorta járul az öngúny, erő és tehetség alacsonyabb grádicsra helyezése. Az önéletrajzírók, az emlékiratírók sajátos nehézségeiről vallotta ezt Jósika Miklós: „Tudom jól, minő vására a hiúságnak nyílik az önéletrajzírók előtt, s miként ítél a világ azok felett, kik elég gyengék s elég gyerekesek egyszerű életüket s egyszerű személyüket a világ nagy eseményeinek keretébe foglalni, s úgyszólván, magoknak szobrot emelni.” Majd így folytatta: „Eltalálni a helyes arányt szerénység és túlszerénység között. Öszintének lenni anélkül, hogy sértsünk; igazat szólni fejünk betörésének kockázatásával, anélkül, hogy szenvedély által magunkat ki-mélytelenségre engedjük ragadtatni, íme a nehézségek nehézsége... kikerülni amaz árva, beteges álszerénységet, melyet a francia prudérienek nevez, s e vénleányi s

aggszúi féltékenység által emlékirataimat meghamisítani, s magamat jobbnak festeni mint vagyok.”

A történelem és a benne cselekvő ember sajátos kapcsolata bontakozik ki emlékirat-irodalmunk leggazdagabb terméséből, az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot, bukását, az ellenforradalmat és az ellene való küzdelmet bemutató memoárokból. Évszázados, sőt napjainkig terjedő viták folytak e memoáriródlom körül, s ez önmagában is indokolná visszatérésünket a forrásművekhez. De úgy véljük, hogy a memoároknak nemcsak forrásanyag-szerepet kell tulajdonítanunk, amivel hozzájárultak a korszak tényeinek pontos rekonstruálásához, hanem mérlegelnünk kell tudatformáló, alakító hatásukat, ami sokszor illúzió és szkepszis kialakulásában egyaránt szerepet játszott. Erre is gondolhatott Örkeny István, mikor így írt: „Mi nagyon sokszor élünk úgy, hogy átköltjük a dolgokat. Talán rászorulunk erre néha, de nem mindig szorulunk rá. Álmodat építünk magunknak, a múltat átálmodjuk valami mássá, ami volt. Mert például merem állítani, hogy 1848-ról voltaképpen senkinek nincs igazán hiteles tudása, hanem egy nagyon szép, nagyon lelkesítő és mindnyájunk számára életkérdést jelentő ósélmény ez a negyvennyolc és benne Kossuth, Petőfi, Görgey. Pedig éppen negyvennyolccal kapcsolatban nagyon sok minden történt, hogy az álmok helyébe a valóságot feltárjuk. Hiszen éppen Illyés Gyula, Németh László a Kossuth—Görgey kérdésben nagyon sok mindent tisztáztak és világossá tettek, habár a vitát nem tudták eldönteni. Mi továbbálmodjuk ezt a negyvennyolcat, mert valami nem fejeződött be, valami ott vérbe fulladt, ami egyszerű volt, ami szép volt, amitől megváltozhatott volna az életünk, az egész történelmi sorsunk.” Azt is valljuk, hogy történettudományunk fejlődésének útján alapvető szerepet játszott 1848–49 feldolgozása, elemzése, népünk tudatában pedig a tudomány eredményeinek népszerű formában való elterjesztése: „... a nacionalizmus elleni harc csak akkor eredményes, ha ez párosul a nemzeti múlt haladó hagyományaihoz tartozó Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmak reális értékelésével és méltó elismerésével. Annál is inkább, mert... az ország alávetettsége ellen küzdő függetlenségi mozgalmak haladó szerepének lekicsinylése vagy éppen kétségbe vonása a nacionalizmus egy másik, a Habsburg-háznak behódoló válfajának mentegetéséhez és szépítgetéséhez nyit utat. Az osztályharcok vizsgálata és függetlenségi mozgalmak, nemzeti érdekek elemzése összefügg, bármelyik figyelmen kívül hagyása hibákhoz vezet.” (Nemes Dezső.)

Elegendő okot és igényt láttunk tehát az 1848–49-es emlékiratok számbavételére, újraolvasására, szem előtt tartva a történettudománynak az elmúlt évtizedekben végzett értékes kutató, elemző és közlő tevékenységét, de azt a tényt is, hogy néhány jelentős kiadványon kívül a szélesebb olvasóközönség előtt ismeretlenek maradtak a 19. század második felében „garmadával”, a 20. században is jelentős számban publikált vagy kéziratban rejtőző emlékiratok. Megfigyelhető, hogy az emlékirat-irodalom korszakos hatása nem annyira 1848–49 győzelmes eseményeinek leírásából, tanúsításából eredt, hanem a résztvevőknek az 1849. nyárvégi eseményekben viselt, vállalt szerepének a bemutatásából, vagyis a forradalom és szabadságharc utolsó szakaszán egyik oldalon az ellenforradalom győzelmében és a régi rend visszaültetésében betöltött megalázkodásból, árulásból, gyávaságból, ellenforradalmi osztályérdekeknek nyílt vagy titkolt szolgálatából, a másik oldalon pedig üldöztetésből, megtorlásból, menekülésből, emigrálásból, tehát a bukás és megtorlás idején betöltött szerepekből.

A korszakra vonatkozó magyar és külföldi emlékiratok egyszerű számbavétele azonnal jelezte, hogy még a legjelentősebb memoárok közlése is megszámlálhatatlan könyvsorozatot, kisebb könyvtárat töltené meg. Az emlékiratok felmérése után az emlékiratszövegek egyéb kérdésekre is ráirányították a figyelmet. Igen fontos emlékiratok soha nem váltak ismertté Magyarországon, mert egy évszázadon át itt és másutt uralkodó viszonyok következtében a szerzők eredetileg németül, angolul, franciául, oroszul és más nyelveken írt memoárjai nem jutottak túl a kiadás helyén, a kézirat formán, s a kortársak csak hallomásokból beszéltek ezekről, s fordításuk így szóba sem került. Feltűnő, hogy ilyen emlékiratok szerzői elsősorban a for-

radalmi mozgalom és a hadsereg baloldalán állók közül kerültek ki. A Habsburg-párti emlékiratokat hazánkban ismerték, de orosz, lengyel, román nyelvű emlékiratok igen csekély számban bukkantak fel, s fordításukra szintén nem került sor. Az emlékiratok publikált szövegének anyag, szabados, hamisító kezelésére is több példát találtunk, nem is beszélve olyan változtatásokról, amikor a szerző leírásait szükségtelenül kiegészítették, regényesítették, s valamiféle korlátláshoz akarták igazítani. Találtunk nyilvánvaló hamisítványokat, kordivat szülte, utánérző emlékiratokat is. Kézirattári kutatásaink során arról is meggyőződhetünk, hogy az 1848–49-es emlékiratok közlése még nem fejeződhetett be, mert számos értékes emlékirat vár további felfedezésre. Itt említjük meg Táncsics Mihály emlékiratai hiteles szövegének hiányát, hiszen ez a mű első kiadása óta nem eredeti, csak átírt változatban olvasható.

Az emlékirat irodalmi alkotás, esztétikai szabályait nem ismerő szerzők is kitűnő teljesítményt érnek el, ha értenek a situációk megrajzolásához, a szereplők hiteles ábrázolásához és a nyelvet, stílusukat a mondandó érdekében jól használják, kerülve a bonyolultságot, a fennköltiséget, a hézagosságot. Érdekes módon az emlékirat hitelességéről sokszor a forma gyatraságából is lehet következtetéseket levonni. Emlékirat-szerzőink között igazi stílművészek is szép számmal találhatók, művük igazi olvasmányélmény, de érzékletes ábrázolásuk olykor drámai, olykor filmen történő megjelenítésre kívánczik.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékirat-szerzői, bármelyik oldalón álltak is, a népszerű vagy tudományos művekből megismert nagy esemény forradalmi igazságainak elmélyültebb megismeréséhez vezethetik a mai olvasót. Néhány szerzőt és művének részletét ez alkalommal a teljesség igénye nélkül mutattunk be.

*

Egervári (Potemkin) Ödön (1823–1895) atyja földbirtokos volt, de ügyvédi gyakorlatából élt Eperjesen, s hét gyermeket nevelt. P. Ödön Jászberényben, Egerben tanult, s mivel a papi pályához hajlamot nem mutatott, hagyományos jogi tanulmányokat sem folytathatott az atyja korai halála miatt bekövetkezett otthoni támogatás hiányában, az egri színtársulathoz szegődött, és Udvari színész néven nyolc éven át az egész országot bejárta. 1848-ban nemzetőr főhadnagy, később a 14-es huszárezredben huszár hadnagy lett. Részt vett Arad és Temesvár vívásában. A fegyverletétel után aradi fogságából lábsebesülése miatt nem sorozták be a császári hadseregbe. 1849 decemberétől 1850 januárjáig ismét színészként vándorolt, majd írónkként, nevelőként dolgozott Pesten és a Tolna megyei Némediben. Itt szerezte telekkönyvi helyszínelői tapasztalatát, s Mezőcsátón már telekkönyv-vezetőként foglalkoztatták. 1860-ban került Pestre, Toldy Ferenc pártfogolásával az Akadémiára tisztviselőnek. 1876-ban a budapesti egyetemi könyvtár alkalmazottja, 1891-től haláláig könyvtárista. Életművében szülőhelyének (Sáros megye) leírása, 1848–49-es tanulmányok, egy költői elbeszélés és több, elsősorban Petőfivel foglalkozó színmű olvasható. Különösen érdemes kitűnő emlékirata mellett A protestantizmus élethalálharcra a jezsuitizmus ellen Magyarországon című tanulmánya.

Emlékiratának célja „egyedül azon eseményeket elsorolni, melyeknek szemmel-látó tanúja volt, vagy amelyek közvetlenül közelében történtek”. Írását már 1862-ben sajtó alá bocsátotta, de a kiadás példányait a rendőrség lefoglalta, megsemmisítette, a szerzőt 2 heti börtönbüntetésre ítélte, amit a Károly-kaszárnyában le is töltött. Részrehajlatlan tájékoztatásra törekedett, a 18 évvel későbbi lejegyzés sem emlékezetkihagyásról, sem pontatlanságokról nem árulkodik. Minden, a témáról megjelent mű elolvasása után látott emlékirata megírásának, s így született meg a szabadságharcról szóló emlékirat-irodalom egyik legkitűnőbb, filmszerű jelenetekben gazdag, pergő stílusú darabja. Címe: *Az 1849. évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és temesvári táborozással.* (Pest, 1867.)

„1849. augusztus 10-én délben közel Kiszetóhoz egy magaslaton tábort ütöttünk, s egy vagy két órai utánjárás után, tudja Isten hanyadik faluból előkerített tulkot

vágtak le huszárjaink, s annak húsát a víz hiánya miatt a még kulacsokban megmaradt bormaradékban akartuk megfőzni; de alighogy a bogrács tartalmának felszínén az első forrás habbukorék mutatkozni kezdett, az üldözésünkre kiküldött császári csapat üteg gránátjai szétszórták tüzeinket, s mi a még jobbadán nyers húst kimarkoltuk, s azt a nyeregben oly mohón s jó étvággal ettük, hogy alig emlékszem jobb ízű falatozásra életemben, miután 48 órai böjtölés után kimondhatatlan ki voltunk éhezve.

Természetes, hogy a temesvári középpontban (gróf Vécsey táborában) hátrahagyott mintegy 500 pár csirke, s ugyanannyi pulyka, liba, rucából s a hordó számra álló zsír, liszt, mindennemű főzelék s roppant mennyiségű különféle borból és fűszerekből (melyeket, ha mind elszállítani s megmenteni nem is, egy részét a táborunkba roppant nagy számmal rendelt szekerekre rakatni s most magunkkal hozni lehetett volna; azonban erről éppúgy, miként sok más szükségéről semmi intézkedés sem történt) — sokkal jobb ízűn falatozhattak volna most, ha nem is az egyszerűbb étkekhez szokott honvédek, de az ezekre menő s a sereg sorsát hűn megosztó nagyszámú hölgyek s nők, kik velünk együtt minden nélkülözésnek ki voltak téve. Azonban ezen fennebb elősorolt izletes falatokon, melyeket gr. Vécsey tábornok nagy gonddal s drága pénzen bevásároltatott, a fáradt és szintén sokat szenvedett császári és orosz hadsereg bizonynyal megelégedetten lakmározott, míg mi az éhhalállal küzdöttünk.

A győztes császári hadak nagy szerencsénkre nemigen üldöztek, hanem csak inkább figyelemmel kísérték bennünket. Ha előtte való nap este felé, amidőn ti. a hátrálás zavarai fejlődni kezdtek, s csakhamar vad futássá fajulván, a rémület általánossá lőn, az erdélyi országutat elzárják előttünk, minden oldalról bekerítettek s az oly szűk helyre bekerített magyar sereget igen könnyen lefegyverezhették volna; ezt azonban tenni vagy elmulasztották, hihetőleg azért, mert seregük a folytonos menetek s csatározások által szintén ki volt fáradva, vagy pedig — mi igen valószínű — hasztalan több polgárvért ontani nem akarván, a katasztrófa mielőbbi befejeztét bizton várták, jól tudván, hogy az út mindenfelől el van zárva előttünk; s így az Erdélybe vezető út nyitva maradt, s mi akadálytalanul haladhattunk, de már többé nem győzelemre, legfellebb fegyverlerakásra. [...]

Már Kiszető alatti táborozásunk ideje alatt kinyújtá felénk írtó sarlóját a kérelmelhetetlen halál, s az augusztus 9-i golyók által megritkított soraink egész a borosjenői orosz táborba való visszavonulásunkig rettenetesen pusztítá.

Borzasztó látványul szolgált, amidőn hátráló honvédeink ezrenként ellepték a Krassó megyei dús kukoricásokat, azoknak nyers gyümölcsét mily mohón ették, s némelyike még ki sem elégítette étvágyát, máris a görcsmirigy kinos fájdalmaitól megragadva, rövid vonaglás után halva rogyott össze lakomája helyén, anélkül, hogy rajta segíteni lehetett volna. Még borzasztóbb volt szemlélni, miként hullanak az éhhalál kinjaitól gyötörtetve a hon legerőteljesebb sarjadékai saját dús s a természet minden áldásaival bővelkedő hazájuk földjén. Valóban méltatlan jutalom ennyi feláldozás s vérontásért. [...]

Facetről Kápolnáson át Soborsin felé jelölé ki Vécsey térképről az utat. E napi menet minden eddigiek között a leguntatóbb s méltán mondhatni a legkínosabb s a legkellemetlenebb volt; a nap égető heve nyomasztó lőn, szomjúságunk tetőfokát érte el, melyet ellentani lehetetlen volt, mert az utunkba eső falvak kútjait a legelő haladók végképpen kimerítették úgy, hogy az utócsapatok előrésze már csak iszapot ivott, utórésze pedig a szomjtól majd elepedt; mintha csak Afrika szaharai, vagy Ázsia turkesztáni, arabiai vagy Gobi sivatagjain haladtunk volna. Az éhség gyötrő kinjait megemlítésre méltónak alig tartom a szomjúsághoz képest. A zöld vagy félig érett szilva s a nyers kukorica sovány tápot nyújtott, embereink, különösen a gyalogság, úton-útfélen egyre hullott; az éhhalál s a görcsmirigy tizszerte nagyobb pusztítást tett sorainkban, mint az augusztus 9-i véres csata.

Az utunkba eső, s egyáltalában román ajkú népből álló falvak lakosai többé már nem féltek a veres zsinóros honvédektől, s nem is futottak rémülten a házaik előtt elvonuló nagy sereg előtt, hanem nyugodtan nézték az általok is már sejtett

gyászmenetet, a különben oly szegény hegyi nép utolsó darab kukorica kenyérét (malaj) készséggel odanyújtá az éhségtől gyötrött, ellenkadt harcosnak, s így aki elől ment, az csak részeseült valamiben, de a hátul haladóknak mi sem jutott, mert akkor már magának a föld népének sem volt semmije. [...]

Soborsin alá érve, nagy bámulatukra, de még nagyobb bosszúságunkra s a gyalogság, leginkább pedig az ezrekre menő kocsik rémületére, a hídnak semmi nyomára sem találtunk; az egész sereg egyszerre megállapodott; hosszas fontolgatásra azonban nem volt idő, mert ha késünk, üldözőink itt teremnek, s vagy a Marosnak szorítanak bennünket, vagy pedig rögtön, minden megfontolás, alkudozás, követelés s kérelem nélkül meg kell adnunk magunkat, mit természetesen a múlt napi elterjedt áhír következtében senki sem óhajtott, minthogy az egész sereg az ország újonnan szervezéséről s az orosz táborban nyerendő különös kedvezményekről ábrándozott; miről, ugyan természetes, az oroszok semmit sem tudtak.

Legelső volt egy gyalog honvéd, ki egyenruháját feje tetejére kötve s löfegyverét jobbujában magasra emelve esetlegesen a legsekélyebb helyre találván, átlábolta a Marost; utána ezrenként dültek neki a folyónak; ezt látván a pár ezerre menő s a sereget mindenütt követő szekér, nekihajtatott a folyamnak, s a túlsópartot szerencsésen elérni remélte annál is inkább, minthogy a víz hosszas szárazság folytán nagyon le volt apadva. Azonban sokan csalódtak, mert a Maros — mint szokták mondani — igen hamis folyam, egyik helyen oly sekély, hogy a kisebb hajók s olykor a tutajok sem evezhetnek át rajta biztosan, míg ellenben alig pár lépésre ismét igen mély; így különösen a szekerek közül többen eltéveszték az alkalmas átmenetet, de a gyalogok közül is sokan elsodortattak, s ez átmenet több emberéletbe került. Saját szememmel láttam: némelyek ruhájukat levetvén, azt valamely kocsi felrakták azon szándékkal, hogy a túlsóparton ismét felöltözködjék, s ők magok átúszták a folyót, de a kocsi az azon ülő emberekkel s lovakkal együtt a haboktól elsodortatott, s a szerencsésen átúszottak ruha nélkül maradtak, a legnagyobb zavarban s mondhatni kétségbeesés között. [...]

*

Barsi (Neumann) József (1810—1893) apja Sziléziából származó falusi tanító volt, anyja szintén német asszony. A gyermek József 1818—19-ben Körömbányán és Selmebányán járt gimnáziumba, majd Esztergomban, szülei papnak nevelték. Magyarul ekkor még nem tudott. Esztergom után Nyitrán tanult két évig, s onnan a pesti teológiára került. Itt tanult meg magyarul, és több világi ismerőse — köztük Szalay László — révén a teológián kívül a tudományokkal is megismerkedett. Pappá szentelése (1833) után először nemzetiségi falvakban (Dobrona, Jasztraba, Tajova) végzett papi teendőket, majd 1835-től Besztercebányán a főbányagróf gyermekeit nevelte. 1837-ben Milánóban a hadseregnél tábori lelkészként működött, majd hazatérve, Korponán és másutt végezte papi funkcióit. Batthyány Kázmér közbenjárására 1846-tól Bicskén lelkészkedett, és itt ismerkedett meg Kossuth Lajossal, Vörösmartyval, Deák Ferencsel, Klauzál Gáborral; bekapcsolódott a reformmozgalomba. Ebben az időben is a Neumann József nevet jegyezte írásai alá, a Barsi nevet csak 1856 után vette fel. A forradalom idején megjelent forradalmasító cikkeiben eljutott a detronizáció kimondásáig. A Pesti Hírlapban 1848 október—november hónapokban, a Márczius Tizenötödikében ugyanekkor és más lapokban forradalmasító írásokat címzett Magyarország főpapjaihoz, a magyar arisztokráciához, paptársaihoz, de a tömegekhez is Cselekedjünk, Legyünk férfiak felszólítással. Windischgrätz budai bevonulásakor a császári hadsereg már magával hurcolta, mint különösen veszedelmes rebelist; bírósági kihallgatásain azzal vádolták, hogy Bicskén, ebben a „kigyófészekben” egyenesen a köztársaságot készült kikiáltani, hogy Neumann a szöszékről hirdette a Honvédelmi Bizottmány körleveleit, de legfőképpen hírlapi cikkeivel vádolták. Rabsága így igen korán elkezdődött, 1849 tavaszán fogolytársaival együtt Laibachba, majd Bécsen, Pozsonyon keresztül Olmütz várába szállították börtönbe. Szeptemberben újra Pestre hozták, és az Újépületben vetették fogságba. 20 évi várfogságra ítélve került ismét Olmütz várába, ahonnan am-

nesztiával 1856 júliusában szabadult. Először nevelősködött, később újságcikkeket írt a Vasárnapi Újságba, a Politikai Újdonságokba és a Szegedi Híradóba. 1862-ben áttért a református vallásra, és a pesti református gimnázium tanára lett. A ki-egyezés évétől a Statisztikai Hivatal munkatársa, ahol 1888-ig dolgozott. Közokta-tási, statisztikai írásai sorozatosan jelentek meg, 1870-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, székfoglalóját Az emberi öntudat jelen fokáról címmel tartotta meg. Két évvel halála előtt megvakult.

Emlékirata, jóllehet évtizedekkel később keletkezett, naplószerű pontossággal idézi fel szerzője szenvedéseinek helyeit, dátumait, sorstársainak mindennapjait. Művének irodalmi értéke jellemfestő erejéből, a drámai szituációk hiteles leírásá-ból, az aprólékos környezetrajz mesteri ecseteléséből ered. Érdekes, hogy az ön-magáról szóló szövegrészekben mintha egy külső pontról szólna, s az első személyű elbeszélést harmadik személyűre fordítja, „a bicskei volt papról” beszélve. Emlék-irata: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1856.* (Budapest, 1890.)

„Az Újépületről gyermekkoromban azt hallottam, hogy II. József római császár és a magyar korona országainak adminisztrátora alatt építették avégre, hogy a tör-vényellenes uralkodás ellen netalán felzúduló magyar főurakat legyen hová bezárni.

Ha csakugyan ez volt a tömördek építmény rendeltetése, ennek megfelelőleg busásan használták fel azt 1849-ben és a rá következő években, azzal a különbség-gel, hogy nemcsak főurakat zártak be oda, hanem a főuraktól kezdve le a szegény földművelőig minden rendű és rangú embereket. [...]

A tér, melyen áll, homokbuckás, gödrös, mocsáros sivatag volt, Pest városának északi határfalaitól. Már készen volt, mikor a várostól nézve feléje, ott állt egy-magában, szomszédság és hozzátartozóság nélkül. Tekintete akkor volt legfélelme-sebb. Roppant méreteit a távol magányban semmi sem szelidítette, s a monda, mely keletkezéséhez fűződött, elzárt s gondosan őrzött kapui, titkos belseje és az ily kö-rülmények közt önmaguktól, keletkező rémhírek valóságos ijesztővé tették még a nevét is.

Alaprajza szabályos négyszög, mind a négy oldalon egyenlő magasságra beépítve. A falak oly szélesek, hogy az udvar felől széles folyosó, kifelé a szabadba pedig a folyosóról nyíló konyhák és szobák férnek el bennük. Ez a főépület és terjedelmes udvart zár magába. Ennek az épületnek négy külső sarkához hozzá van ragasztva négy kisebb terjedelmű négyszög, mindenik meg lehetős nagyságú udvarral. E ki-sebb négy épület keresztben áll a főépület sarkaihoz, s ott, ahol falaik kifelé vég-ződnek, magas falkerítésekkel vannak egymáshoz kapcsolva. E falakon belül szin-tén hosszúkás, tág udvarok vannak, úgyhogy a roppant építmény egy nagy négyszögű, négy kisebb négyszögű és négy hosszúkás, mindössze kilenc udvart zár magában.

Midőn szept. 12-én ott elhelyeztek, az első hír, mellyel bajtársaink fogadtak, így hangzott: „Az egyik hosszúkás udvarban ma délelőtt agyonlövetett a haditör-vényszék egy katolikus plébánost.” Egy úriember pedig, midőn nevemet hallotta, csodálkozva azt kérde tőlem, hogyhát eszerint nem igaz, amit felőlem hallott, hogy Windischgrätz agyonlövetett, s azzal vigasztalt, hogy akiknek halála hírét költötték, rendesen hosszú életre tarthatnak számot.

Én csak azt feleltem, hogy Windischgrätz ugyan rá nem ért agyonlövetni, de ráérhet most Haynau.

Egy nappal rá kaptuk a hírt, hogy az ítéletek kihirdetése és végrehajtása fo-lyamatban van. Ennek tudatában, amint reggel, délben és estefelé ki-kieresztgettek a folyosókra, a lehető legfeszültebb érdeklődéssel vizsgálgattuk a szomorú épület folyo-sóin meg-megjelenő arcokat és alakokat, szivdobogás közt keresgélve, nincs-e köz-tük ismerősünk, rokonunk, jó barátunk vagy talán testvérünk. Az ismerősök fájdal-mas mosollyal integetnek egymásnak részvételtjes üdvözlőket, melyben többféle kér-dés foglaltatik, mint például: Te is itt? Tehát élsz még, és hogyan vagy? El vagy-e már itélve és mire?

Ilyen kérdéseket volt módomban szóval is intézhetni egy társamhoz, kivel az első pesti országgyűlésnek karzatán, egy nevezetesebb ülés napján találkoztam, és a

nagy év divata szerint azonnal meg is barátkoztam. Ő azt felelé, hogy már kihirdették ítéletét éspedig 15 évi várfogságra, vasban. Elszörnnyüködtünk mind, akik az egyik emelet folyosójáról egy alsóbb emelet folyosóján álló társammal folytatott eme beszéd tanúi voltunk s kérdésemre: „Hogy érzed magadat, édes Móricom, a 15 év súlya alatt?” — csak vállat vont, ami azt jelentette: „ahogy lehet!”

Rá következő vasárnap, szeptember 16-án, engem hittak be többedmagammal „ítéletet hallgatni”. — „Hogyan? — kértem —, végtárgyalás nélkül?” — „Meg volt az még április 21-én” — válaszolt a hadbíró, kit életemben most láték először. Szól vala pedig az ítélet húsz évi várfogságra, vasban. Tessék! Amint ennek a híre szétmenne, s délben megpillant Móric a folyosón, felkiált hozzám: „Nos, hogy érzed magad Józsi, a 20 év súlya alatt?” Vállat vontam én is, és azt feleltem: Crákból állanak az évek, s két órát már leróttam!

Mikor délben a folyosón megjelentem, mindenki, aki tehette, meleg kézzorítással és pár barátságos szóval igyekezett kifejezni részvétét. A legtöbben az ítéletet még csak várták, és mondhatom, a Móric 15 éve s az én 20 évem általános megdöbbenést keltett azokban, kik tudván, hogy hozzánk képest ők sokkal nagyobb részt vettek a két év eseményeiben, még ennél is súlyosabb ítéletet véltek várhatni. Egypár hírlapi cikkért 15—20 évi várfogság, mit várhatunk tehát mi, kik tetteleg is a táborban szolgáltunk, hol tábori papi, hol kormánybiztosi, hol hadbírói, hol orvosi, hol szállítói minőségben! [...]

Ugyanaznap este Szerdahelyi Ede társaságában bejött hozzám gr. Batthyány Lajos, ki a győri est óta ismert, és melegen érdeklődött sorsom iránt. Ő egy folyosón volt velünk, s így a találkozás nem járt nehézséggel. Részvétét akarta kifejezni irántam, mint az egyedüli iránt, kivel a laibachiak közül egy folyosón van elhelyezve, s mivel az ágyon heverészve olvasás közben talált, nem engedte, hogy fölgorjam, mikor megismertem, hanem ő ült a pokrócos ágyra mellém s elbeszélgetünk. Midőn neki is elmondtam a Nedelkovichról hallottakat, megérezte, hogyha a dolgok hirtelen és gyorsan nem fordulnak jobbra, őt Nedelkovich sehogysem lesz képes a haláltól megmenteni. „S mi lehetne — kértem — az a fordulat?” Mire azt mondta, ő hiszi, tudja, hogy Komárom külségitség nélkül nem tarthatja magát a végtelenig; gyanítja, mennyire érdekében fekszik Bécsnek Komáromot mielőbb megszerezni, s így azt reméli s óhajtja, hogy Komárom kapitulálni fog, de okosan, s tekintettel az egész országra, akkor azután az amnesztia lehet a kapituláció pontjai közt, és lehet a kapituláció következménye. [...]

Komárom szeptember vége felé kapitulált s gróf Batthyány Lajost október 6-án esti 9 órakor lőtték agyon, mert dr. Balassa János, bár fogoly volt maga is, határozottan tiltakozott a sebes nyakú grófnak kötéllel való kivégeztetése ellen, különben ő is aznap reggel múlt volna ki, b. Perényi Zsigmonddal és Csányi Lászlóval. [...]

A másik szobában Keszi Hajdú Lajos vendégelt meg több ízben, hol reggeli, hol oszonna táján jó alföldi kenyérrel és sajttal. Ő ismeretett meg Könyves Tóth Mihállyal, a nagyhírű debreceni pappal, ki vöröspántlikás kalapú földieit mint tábori lelkészek leakiserte volt Aradot ostromolni. Ettől hallottam először Boczkó Dániel, Asztalos és Máriássy János vitékedésének hírét. Ő beszélt el április 14. és augusztus 2. történetét hitelesen, hiszen április 14-én ő volt az egyházi szónok.

Az egyik szoba tele volt nagyváradiakkal. Ambrus János, Hódossy, Földy János, Jakab Mihály, Fényes Dénes s még többen együtt laktak. Együtt étkeztek, együtt hozattak, nem tudom már bizonyosan, váci vagy soroksári kenyeret. Azok sem eresztettek ki senkit kenyérben és borban való áldozás nélkül. Hát még a szegediek! Mert volt ám szegedi szoba is, s ha emlékem nem téved, abban volt a többi közt Zsótér Andor is. A szegedieknél azonban nemcsak kenyeröket és borukat kelle megízlelni, hanem mindig volt maradék sült is vagy legalább néhány szelet sonka.

Azt sem felejtettem ki, hogy velünk volt Madarász József is, talán az egyetlen valamennyi között, ki ormótlan magas cilinderkalapban járt fel s alá a folyosón, s midőn eziránt kérdést intéztek hozzá, rendszeren azt felelé: „Bolond te, hát hiszen gondolhatod, hogy ezzel is a németet csúfolom.” Azzal is emlékeztetessé tette magát,

hogy a szakállas tábori papokra rájok akart ijeszteni, hogy Haynau bizony meg is botóztatja őket, s így jó lesz a szakállt lenyírni. De tény az, hogy szakállát az ő fenyegetésére le nem nyírta egy sem. Még egy sajtáságos külsejű ember járt köztünk, de ez már azután igazán széles, sűrű, hosszú, barna szakállal és tömött, fekete szemöldökkel. Többnyire egyedül szitta szivarját. Murgunak mondták, gondolom képviselő és kormánybiztos vagy ilyesmi volt, hanem azonkívül még csodatevő orvos is, mely tulajdonát azonban nem volt alkalma gyakorolni, mert annyi ember közt az egész idő alatt nem volt beteg egy sem. Későbbben még egyszer találkoztam vele egy súlyosan beteg rokonom ágyánál, kit nagyon sokan kezeltek, köztük egy ideig Murgu is, de ki fel nem épült bajából soha, míg végre mondhatatlan szenvedések után megkönyörült rajta a halál.

Mivel valamennyi szoba, valamennyi ablak előtt ott sötétlett a deszkaernyő, soká nem tudtuk, a rengeteg épület melyik kisebb négyszögében vagyunk. Végre mégis kéztükör és hosszas összevetés segítségével rájöttünk, hogy az észak-keletiben kell lennünk.

Egyszer azután, de a negyvennégy nap alatt, melyeket ott élék, csak egyetlenegyszer, levezenyelték a legnagyobb, vagyis központi udvarba, hol már egész hosszú kettős sorral sétáltak más négyszögekben elhelyezett, hozzánk hasonló sorsú földieink. Nekünk is oda kelle csatlakoznunk, s a sorból nem volt szabad kitérni. Ennek következtében, ha volt is, amint bizonyosan volt köztük nem egy jó ismerős, talán jó barát vagy éppen rokon is, csak messziről integethettünk egymásnak. [...]

De minden jó és rossz között, amit a negyvennégy nap alatt az Újépületben éreztem, hasonlíthatatlanul kimagaslik az iszonyat és rémület érzete, melyet, máig sem tudom miképp lehetett elviselnünk, s melyet október 6-án, 13-án és 20-án át kelle szenvednünk. Ő, ez a három szombat sokkal gyötrelmesebb volt, mint saját elítéltetésem napja. Október hatodikának áldozatait már említettem. Tizenharmadikán a kötél megfojtotta báró Jeszenák Jánost, Csernyust és Szacsvey Imrét, az országgyűlés egyik jegyzőjét, ki az április 14-i nyilatkozatnak volt állítólag fogalmazója, különben hír szerint a leglovagiasabb lelkületű és legmagasabb képzettségű férfiak egyike..

Báró Jeszenák kimúlta után kevés idővel bejött a porkoláb, s mindenikünknek külön egy-egy, 1848. évi veretű magyar ezüst húszast nyújtott át emlékül a báró végrendelkezése értelmében. Ha későbbben ezt is el nem kobozták volna, azon ürügy alatt, hogy arany- vagy ezüstpénzt nem szabad fogolynál hagyni, nehogy valakit megvesztegethessen, talán ma is megvolna.

Egy húszassal megvesztegetni valakit! Olyan húszassal, melyet mint szent emléket még a véginség esetében is nehezen váltottunk volna rézpénzre! A húszast elvették, de emlékét nem vehették el.

Husadikán azután három külföldinek oltotta életét a hóhér kötele. Woroniecki lengyel herceg, Abancourt francia születésű magyar honvéd, és ha jól tudom, Giron, porosz eredetű magyar honvédfőtiszt. Abancourtról azt mondta a szobatársam, hogy őt jól ismerte, s másoktól is hallottam, hogy a hadseregben „Le brave des braves” (a bátrak bátra) volt mellékneve.

Huszonötödikén délután három óra tájban benyit a porkoláb s felém jöve mondja: „Tessék málházni, fél óra múlva indulnak”, s ezzel már künn is volt az ajtón s a zár csattant. [...]

*

Rónay Jácint (1814—1889) — eredeti nevén Leitzinger — bencés rendi tanár pályája kezdetétől elsősorban filozófiai, lélektani kérdésekkel foglalkozott. 1848-ban a forradalom szolgálatába állt, és már a szerzeteseket Győrből Pannonhalmára visszahívó apáti parancsnak sem engedelmeskedett. Áprilisban a nemzetőrség tábori papjává, júniusban egyházi főszónokká, 1849 májusában népszónok címmel Győr megye papi biztosává nevezték ki. A szabadságharc igen jelentős eseményeinek volt résztvevője: egy küldöttségben a pozsonyi országgyűlésen járt, a schwechati

csatában, Buda visszafoglalásánál, végül Aradon és a világosi táborban tevékenykedett. Hirdette és indokolta a császári ház trónfosztásának szükségességét. 1850-ben menekült külföldre, és tizenhat évig élt londoni emigrációjában. Elsősorban tanítással és a hazai sajtó tájékoztatásával foglalkozott. 1858-ban az ő segítségével találtak kiadót Széchenyi Blickjének publikálására. 1866-ban engedélyezték hazatérését. 1871-ben a vallás- és közoktatási minisztérium osztálytanácsosi állását azért nem tudta elfoglalni, mert Deák javaslatára Rudolf egyik tanítója lett, magyar történelemre oktatta a trónörököst. A tanítási év végén Mária Valéria főhercegnő nevelőjének jelölték ki. Az egyházi pályán az előbbiekkal nyilvánvaló összefüggésben gyorsan haladt előre, előbb pozsonyi préposti, majd szkozári címzetes püspöki rangot kapott, ami felsőházi tagsággal járt együtt. Évtizedeken át végzett tudományos munkásságában a darwinizmus első és legismertebb magyarországi terjesztője volt. Főművében (Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége, Pest. 1864) Darwin, Huxley és Lyell gondolatait dolgozta fel. Még 1847-ben lett az Akadémia levelező, 1867-ben pedig rendes tagja, székfoglaló előadásait Az emberi agyról és befolyásáról a szellemi életre, illetve Az ősemberek haladása címmel tartotta meg.

Emlékiratai, melyeket szerzője szerényen naplótöredékeknek nevez, folyamatosan vezetett napi események leírásából állnak. Rónay Jácint nem az olvasóközönségnek szánta írását, „évről évre önmagának jegyezgeté fel” a történeteket. Tartózkodását, óvatosságát egyértelműen indokolják különleges társadalmi helyzete, politikai és szakmai funkcióinak egymást szinte teljességgel kizáró változatai és mindebből következő félelmei. Így jött létre a kiadástörténetben szinte egyedülálló eset, hogy a szerző *kéziratként* jelöli meg *kinyomtatandó* művét, csak 10 példányban jelenik meg, csak halála után juthat el rendeltetési helyére végrendeletileg meghatározott módon. Művében az őszinteség vágya ütközik az akkori valóság konok tényeivel. Rónay akaratának végrehajtói a lényegi követelményt így fogalmazták meg: „...az udvarra vonatkozó rész csak a legmagasabb beleegyezéssel legyen közölhető...” Remények és csalódások szövevényéből született meg a trónfosztás követelőjének és Rudolf trónörökös nevelőjének tárgyilagosságra törekvő emlékirata. Címe: *Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai.* (I—VIII. köt. Pozsony, 1884—1888.) Alapvető jelentőségű életrajzát megírta Pál Lajos: Rónay Jácint. (Budapest, 1970.)

„Barclay and Perkins.

Az angol népet rendesen hidegnek, közönyösnek képzeljük, pedig a mivelt világban aligha van kíváncsibb nép, mint az angol, főleg a londoni; aligha van város, hol a rendkívülit, az újdonságot jobban szeretnék, a spectaculumot tüzesebben keresnék, mint éppen itt, a komolyság és üzlet e nagy gyűpontjában; van is benne része: a világ minden nevezetessége, hacsak szerét ejtheti, megfordul Londonban... a Hippopotamus, s a nepali aranyos Bohadoor alig szűnt meg vonzó lenni, máris egy új nevezetesség merült fel, s igénybe vette London millióit, és megjárta a félvilágot.

Szeptember 5-én együtt ültem Beöthy Ödönnel, ki néha-néha meg szokott látogatni, midőn házigazdám, egészen nekihevülve, szobámba rontott azon hírrel, hogy „General Haynaut” az utcán megszalasztották, sárral dobálták..., s hogy alig lehetett a felriadt nép kezéből kimenteni! — Nem akartuk hinni, de gazduram elé vette zsebéből a Timest, s Beöthy, ki jobb angol volt mint én, fennszóval kiolvasta a világlapból Haynau balsorsát, mely a Barclay és Perkins sörházban oly váratlanul, oly véletlenül utolért.

Éz esemény annyira felizgatott bennünket, hogy nem volt többé maradásunk a négy fal között, s mentünk, ki a szabadba, felkeresendők, ha útközt bele nem ununk, mert jó tova esett, a demonstráció színhelyét, a világ legnagyobb sörházát, mely a Thames southwarki partján 1773-ban alapítottott a híres dr. Johnson egyik barátja, Henry Thrale által, s oly óriási mérvekben növekedett, hogy az elszállított

sör után már az első évtizedben húszezer font sterling adót fizetett. Az alapító halála után a sörház 135 000 font sterlingért Barclay és Perkins kezére jutott, s azóta halad, fenntartva egy századon keresztül jó hírét, nevét. A sörfőző épületek tíz holdnyi területet foglalnak el; a gépeket két 75 lóerejű gőzmozdony tartja éjjel-nappal szakadatlan tevékenységben, s ezek körül sűrög-forog vagy kétezer munkás, kik naponként egy millió font vizet változtatnak sörre. A gondúzó folyadékot kétszáz ló hordja szét Londonban, a legnagyobb normandi és holsteini állatok, melyek pénzen megszerezhetők; s ezeket hajtják a legerősebb alkatú emberek, kik Nagy-Britanniában megnyerhetők... Valóban, kis ország ez, melynek van fejedelme, vannak kormányzó miniszterei, s egész sorozata a hivatalnokoknak, kezdve a gentlemannen, le a legmíveletlenebb gépfűtőig és teherhordóig... Ki ez utóbbiakat nem látta, annak nem lehet fogalma arról, minő karok emelkedtek a hajdan híres tábornok ellen; s ki ismeri őket, az csodálni fogja, hogy Haynau ily nép kezéből élve menekült!

London nagy életerén, a várost keletről nyugatra keresztül hasító Oxford Streeten első meglepetésünk az volt, hogy egy hordókkal megrakott hosszú szekérral találkozánk: a roppant kocsis, s a cyclops segéd fővege, és a colossalis lovak kantára magyar nemzetiszínű szalagokkal volt feldíszítve... Mi ez, hát magyar restauráció, vagy követválasztás van Londonban? — mondá Bihar megye volt főispánja! A Barclay and Perkins egyik sörhordó szekere volt ez, a nép ujjongva üdvözölte a szalagos óriásokat, s mi árva magyarok, tán az egyedüliek, kik a tömegben felismertük a szalagok színét, szép csendesen továbbhaladtunk.

Közelebb érve az esemény színhelyéhez, itt-ott az utcaszögleteken nyomtatott falragaszok: „Marshal Haynau in London!” — „Haynau and Retribution!” címek alatt hirdették a tegnapi eseményt, felsorolva a tábornok viselt dolgait, melyekért a nép elégtételt vett magának; míg a London utcáin annyira ismeretes hírhordárok teletorokkal kiáltanak: „A desperate attack!” — „Haynau, Barclay and Perkins!” — „The terrible Tyrant!”, s árulták néhány pennyért Haynau életrajzát s a sörházi jelenetek leírását. Az angol tud mindenkiből üzletet csinálni.

A sörház kapuit rendőrök állták el, kik a környező utcákon is sűrűn jelentkeztek, őrködve a közbiztonság fölött s szemmel tartva a tolongó népet, mely kisebb-nagyobb csoportozatokban özönlött végig a Thames-parton, s a Southwark-híd tövében, azon csapszékbe tért, hol Haynau menedéket talált. — Mrs. Benfield, a szerény üzlet özvegy tulajdonosnéja alig győzte a történeteket kövér ujjaira szedni, s vendégeinek a sörkancsókat osztogatni. Szerencséje meg volt alapítva, mert aki csak hozzáférhetett, ürített egy-egy poharat a tegnapi események emlékére.

Annyi ember, annyi hírlap, mint e pillanatban, még nem foglalkozott soha Haynau nevével, akkor sem, midőn hatalma tetőpontján állt. Végzete Londonba hozta, s mielőtt a világváros bármi nevezetességét látta volna, a City-Rothschild háznál tett látogatást, úgy mondják, pénzügyeit rendezendő; itt ajánlottak a tábornoknak belépti jegyet a nagy sörgyárba, s ő azonnal oda is hajtott.

Szeptember 4-én reggeli tizenegy- és fél órakor lépte át Haynau Barclay and Perkins küszöbét, s elémutatva ajánló levelét, két társával, egy hivatalnok kísérete mellett, megindult, szemre veendő a világ legnagyobb sörfőzését, melynek egyik nevezetessége az, hogy itt minden rendkívüli, minden, még s senny s az undorító bűz is órási méretekben van képviselve. Ki tudja, nem volt-e Haynau az első idegen, ki Londonban legelőször is e nevezetességet tisztelte meg látogatásával?

A tábornokot vezetőjén kívül nem ismerte senki, de azért a munkások csoportozataiban volt elég bámulója, mert itt a legügyefogyottabb bajusz is figyelmet gerjeszt, hát még oly összetoldott, vállig érő, európai hírű bajusz, minőt Haynau viselt; de a munkások bámulata legfőlegbb csendes vigyorgásra adott alkalmat, mosolyogni ezek az emberek nem tudnak.

A látogatás már-már befejezéséhez közeledett, midőn az idegeneket a vendégkönyvhöz vezették, hogy nevüket feljegyezzék. Haynau olvasható nagy betűkkel odairta nevét és címét, melynek olvastára egy közelálló clerk azonnal az ácsorgó munkásokhoz sietett, s elmondá felfedezését, mely szájról szájra járt; az igazított-

ság nőttön-nőtt, s ha a vezető, vagy maga Haynau erre figyel vala, könnyen a hivatalszobákba menekülhetett volna; de a munkások szokatlan élénkségére nem ügyelt senki; a tábornok tovább haladott, s azon pillanatban, midőn az udvarra lépett, a harmadik emeletből egy jókora csomó szalmát vetettek a magas látogató fejére. Ez volt a jeladás, s azonnal az izmos karok egész hada emelkedett fenyegetőleg, s a legsértőbb kifejezések egész özöne zúdult fel ellene és úzóba vették tépve, taszigálva; mit volt mit tennie, szaladásnak eredt, ki a kapun, s megkerülve a ház szögletét, végig a Thames-parti házak mentében; itt már a munkásokhoz, az utcai nép is csatlakozott, s a futamlónak porral, sárral... mindenütt nyomában voltak, ostromaikat, mint mondják, seprűiket sem kímélve... Így jutott ingadozva, roskadozva s elrongyolva a legalább ezer lépésnyire eső Mrs. Benfield csapszékebe, hol sok dúlás után, a ház egyik zugában menedéket talált... Végre megérkezett nagyobb erőben a rendőrség, s a halálsápadt, alig ismerhető tábornokot nem a közlelő hídon, itt még mindig tartottak a felhevült tömeg támadásától, hanem csónakon szállították keresztül a Thamesén, s csak a túlsó parton ültek bérkocsiba, hogy szállásán (Trafalgar Square) biztonságba helyezték. A tábornok nem mutatta magát többé Londonban, s bár nem lehet kételkedni, hogy óhajtott volna balsorsa színhelyétől mielőbb és mindenkorra búcsúzni, kénytelen volt testben, lélekben megtörve két napig időzni, s csak szeptember 6-án fordított hátat a világvárosnak, s ment vissza a kontinensre.

A zaj, melyet a Haynau-féle elégtétel keltett, legelőször is ott némult el, hol keletkezett. A váratlan demonstráció kezdetben annyira meglepte a sörhatalmasságot, hogy semlegesén nézte az áradat hullámmását, s csak harmadnap, mintegy kiébredve megdöbbenéséből, lépett fel erélyesen: betiltott saját birodalma területén minden tüntetést, a borkötényes politikusok fővegéről s a lovak nagy fejről a magyar színek leszedettek, a sörfőzés falairól a nyomtatott hirdetések letéptek, a demonstráció főszereplői elbocsáttattak, a láz tartamára az Emporium kapui bezárattak, s csak az üzletnek nyíltak meg.

A még mindig özönlő látogatók közt nagy volt emiatt a neheztlenség; a közönségnek sem volt kedvére a sörfőző-reakció; de Barclay and Perkins szigorúan megmaradt tilalma mellett, neki nem volt szüksége politikai reputációra, jól tudván, hogy sörének híre-neve meg van alapítva, s hogy erről a nagyközönség semmiféle politikai elvek kedvéért le nem mondand.

Tehát csend lőn, a setét falak óriásai közt; de nem úgy az életben. Napok múltak s a társadalmi körökben s a hírlapokban még mindig „General Haynau” volt a kérdések kérdése! — A demonstrációra vonatkozólag egyesek közt merültek fel eltérő vélemények; de a tábornok személye nem keltett a közvéleményben sajnálatot, nem talált kegyeletet.” [...]]

